

Keltové a jejich jazyky 5

Goidelské jazyky a historie irského jazyka

**Lucie Vinšová
Masarykova univerzita 2017**

Goidelské jazyky

Slovo **Góidel** představuje vlastní označení Irů ve staroirštině. Nejčastěji se vysvětluje jako brythonská výpůjčka velš. *Gwyddel* “Ir”. Původ tohoto slova bývá objasňován pomocí střelš. *gwyd* “divoký”.

Staroirské slovo *góidelc* označovalo “Irský jazyk”. V klasické moderní irštině mělo podobu *Gaoidhealg*, jež se v pravopisu moderní irštiny zjednodušuje na *Gaeilge* (odtud anglické **Gaelic**, který má však v Irsku jako označení irštiny jistý pejorativní odstín).

Ad. Václav Blažek, Keltské Jazyky

Goidelské jazyky zahrnují:

Irštinu

Skotskou gaelštinu

Jazyk manx

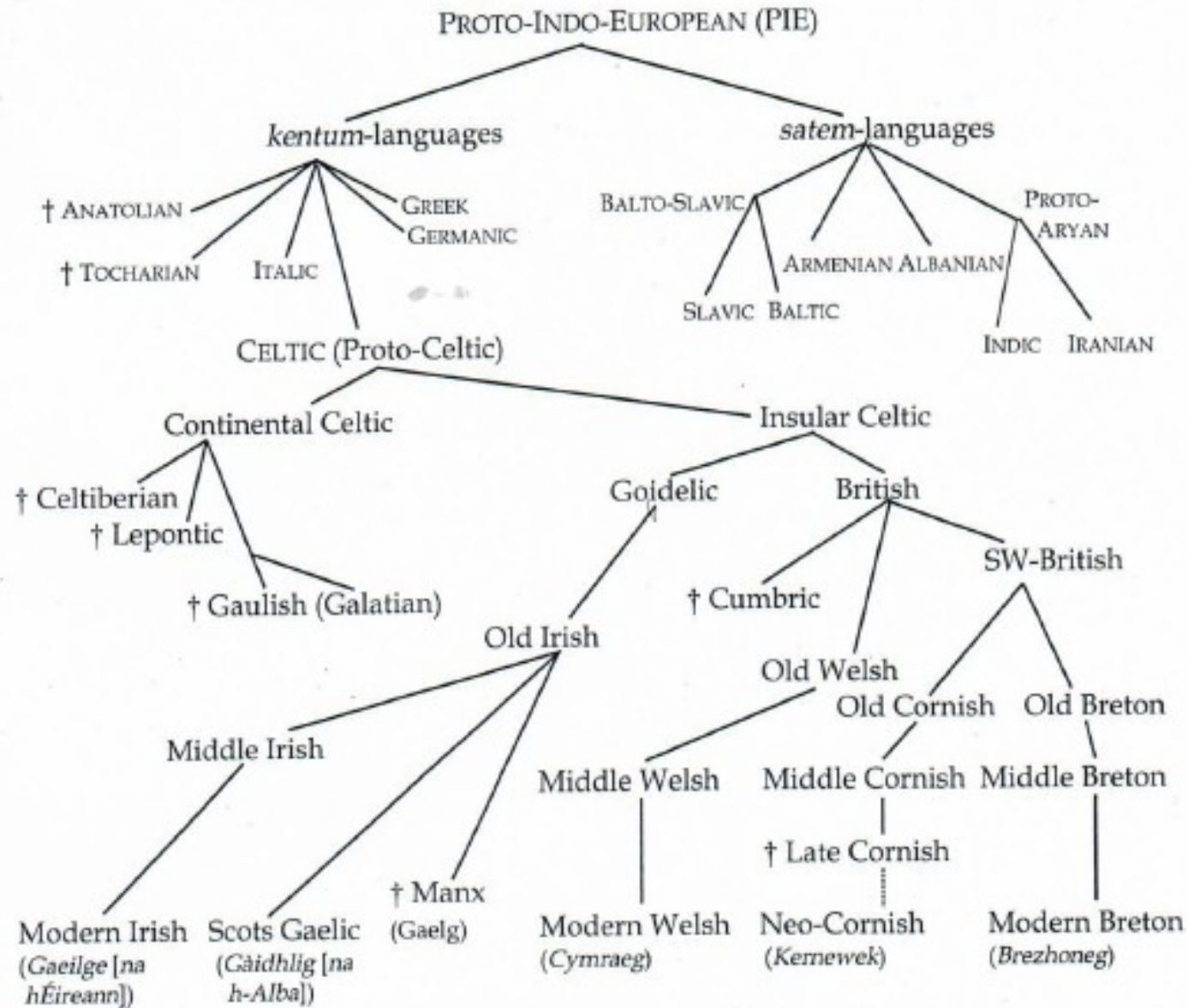
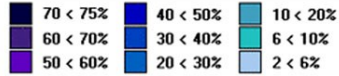

Illustration 1.1: The Celtic languages and the Indo-European family tree; † = extinct

Geographic Distribution of the Gaelic Languages

Irish, Scottish Gaelic, Manx

% of Gaelic language speakers

Scotland

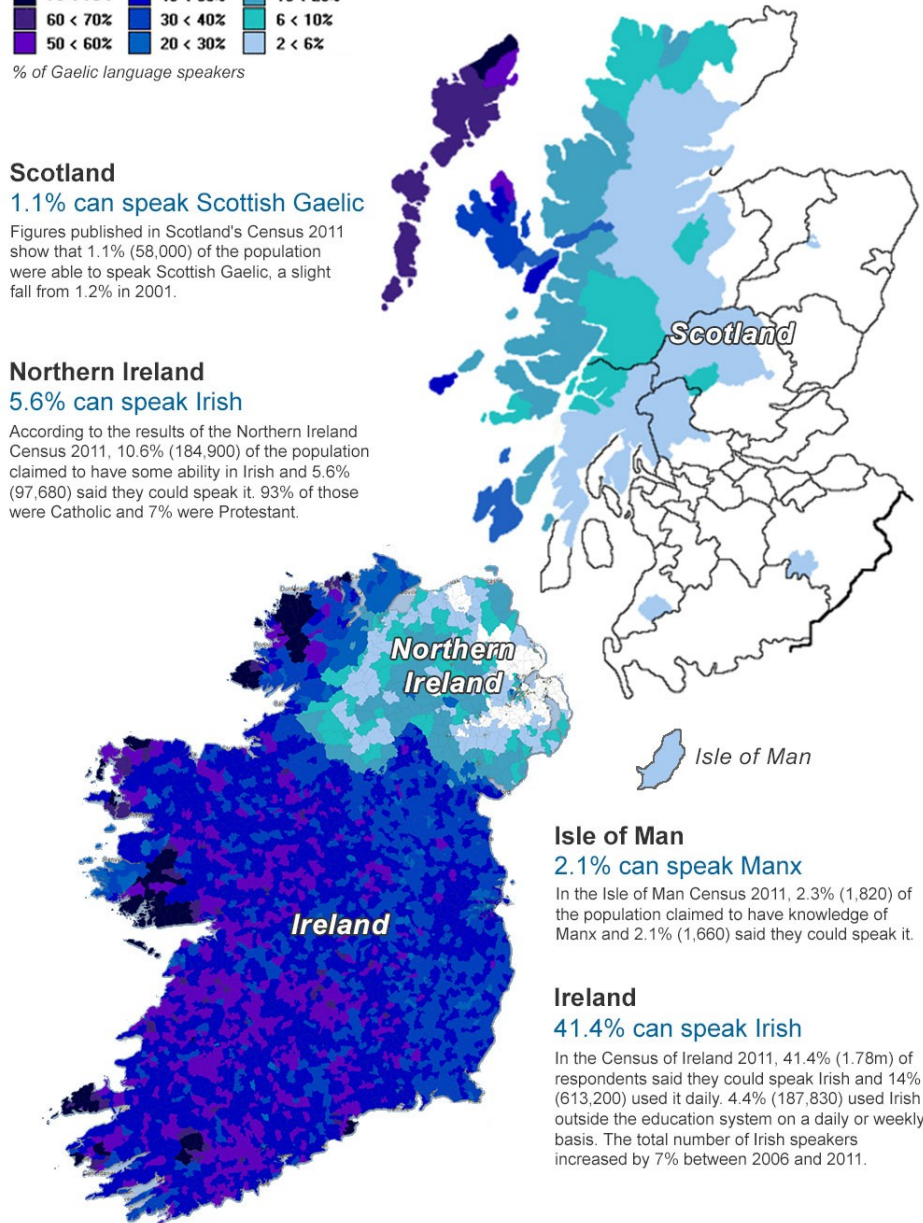
1.1% can speak Scottish Gaelic

Figures published in Scotland's Census 2011 show that 1.1% (58,000) of the population were able to speak Scottish Gaelic, a slight fall from 1.2% in 2001.

Northern Ireland

5.6% can speak Irish

According to the results of the Northern Ireland Census 2011, 10.6% (184,900) of the population claimed to have some ability in Irish and 5.6% (97,680) said they could speak it. 93% of those were Catholic and 7% were Protestant.

Isle of Man

2.1% can speak Manx

In the Isle of Man Census 2011, 2.3% (1,820) of the population claimed to have knowledge of Manx and 2.1% (1,660) said they could speak it.

Ireland

41.4% can speak Irish

In the Census of Ireland 2011, 41.4% (1.78m) of respondents said they could speak Irish and 14% (613,200) used it daily. 4.4% (187,830) used Irish outside the education system on a daily or weekly basis. The total number of Irish speakers increased by 7% between 2006 and 2011.

Ireland **ULSTER**

4
**Ancient
Provinces**

Historie irštiny

Vlastní jméno Irska zní *Ériu* (velšsky *Iwerydd*).

Nejstarší dokumentovaná slova goidelského původu nalezneme v **Ptolemaiově *Geographice***, v části která je věnována popisu Irska a obsahuje kolem 30 místních a kmenových jmen (psáno kolem poloviny 2. století n. l.).

Proto-Goidelský jazyk

Historický předchůdce irštiny, jazyk, kterým se mluvilo na území Irska na počátku křesťanské éry a snad i dříve.

Irština písma Ogam

Nesmírně cenným materiálem k rané fázi irštiny jsou nápisy v písmu **ogam**. Asi 300 nápisů vyrytých do kamenů představují nejstarší dochovanou formu irštiny na území britských ostrovů. Původ ogamského písma je neznámý, a převážná většina ukázek pochází z **jižního Irska** a je datována mezi 4. a 7. století n.l. Většinou se jedná o krátké pohřební nápisy.

Figure 1: Distribution map of early medieval ogham stones based on searches of online national databases in Ireland, Northern Ireland, Scotland, England and Wales (McKeague and Thomas forthcoming, Sampled 18 December 2015). Data is derived from multiple sources: © *Historic Environment Scotland*; © *Crown Copyright RCAHMW*; © *Historic England*; © *NIEA*; © *Copyright Government of Ireland*

Označení pro písmena ogamské abecedy se nám dochovala ve středověkých rukopisech, kde se tradičně ztotožňovala se **jmény stromů**. Mnoho z těchto označení je však velmi zpochybnitelných a některá písmena nemají objasněnou fonologickou hodnotu.

Group I		
┆	B	Beithe (Birch)
┆┆	L	Luis (Rowan-tree)
┆┆┆	F (V)	Fern (Alder)
┆┆┆┆	S	Sail (Willow)
┆┆┆┆┆	N	Nin (Ash-tree?)

Group II		
┆┆┆┆┆┆	H (P/J?)	hÚath (Whitethorn, Fear?)
┆┆┆┆┆┆┆	D	Dair (Oak)
┆┆┆┆┆┆┆┆	T	Tinne (Holly?)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆	C	Coll (Hazel)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	Q	Cert (Bush?)

Group III		
┆┆┆┆┆┆┆┆┆	M	Muin (Vine)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	G	Gort (Ivy)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	NG (G ^u)	nGéal (Killing)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	Z (ST?)	Straif (Sulphur)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	R	Ruis (Elder-tree)

Group IV		
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	A	Ailm (Pine-tree)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	O	Onn (Ash-tree)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	U	Úr (Heath)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	E	Edad (Aspen?)
┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆	I	Idad (Yew Tree?)

Illustration 2.1b: The Ogam alphabet

V **pátém století**, Irsko konvertovalo ke křesťanství, což mělo za následek přechod k latince. Během dvou následujících století, irský jazyk prošel radikálními změnami a začal připomínat jazyk, který známe z bohaté středověké irské literatury.

Stará irština

(cca od 7. stol do 950)

Jediné soudobé dochované rukopisy klasičkého období staré irštiny tvoří spisy které se uchovaly na evropském kontinentě (byly mnichy z Irska převezeni do Milána, Turína nebo Würzburgu během osmého a devátého století). Většinou se jedná o komentáře k žalmům. Na kontinentě přežily až do moderní doby i z toho důvodu, že jim nikdo nerozuměl a tudíž nebyly opotřebované nebo zkopírované s použitím modernějších pravidel hláskování.

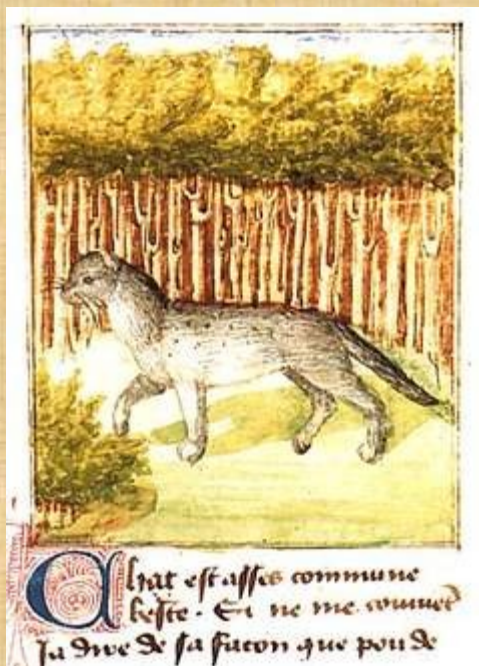
Mnohé texty z tohoto období byly přepsané a staly se částmi modernějších rukopisů.

Stará irština vládne extrémně **vysokým počtem fonémů** v porovnání s ostatními evropskými jazyky (hlavně souhlásek). Pouze **18 znaků** zde slouží k zaznamenání **66 různých zvuků**, což znamená, že na každý znak připadá v průměru více než 3 fonémy.

V moderní irštině byl počet fonémů redukován na 52. Veliký počet fonémů byl vyřešen zavedením tzv. **tvrdých (broad)** a **měkkých (slender)** konsonantů (palatizace).

Ukázka: **báseň ze staré irštiny** *The Scholar and his Cat*

Báseň o mnichovi a jeho kocourovi (Pangur Bán) byla nalezena v rukopisu v klášteře Sv. Pavla v Lavanttal , Rakousko (datuje se do 9. století).

Báseň nejspíše napsána v opatství Reichenau v jižním Německu benediktýnským mnichem.

Střední irština

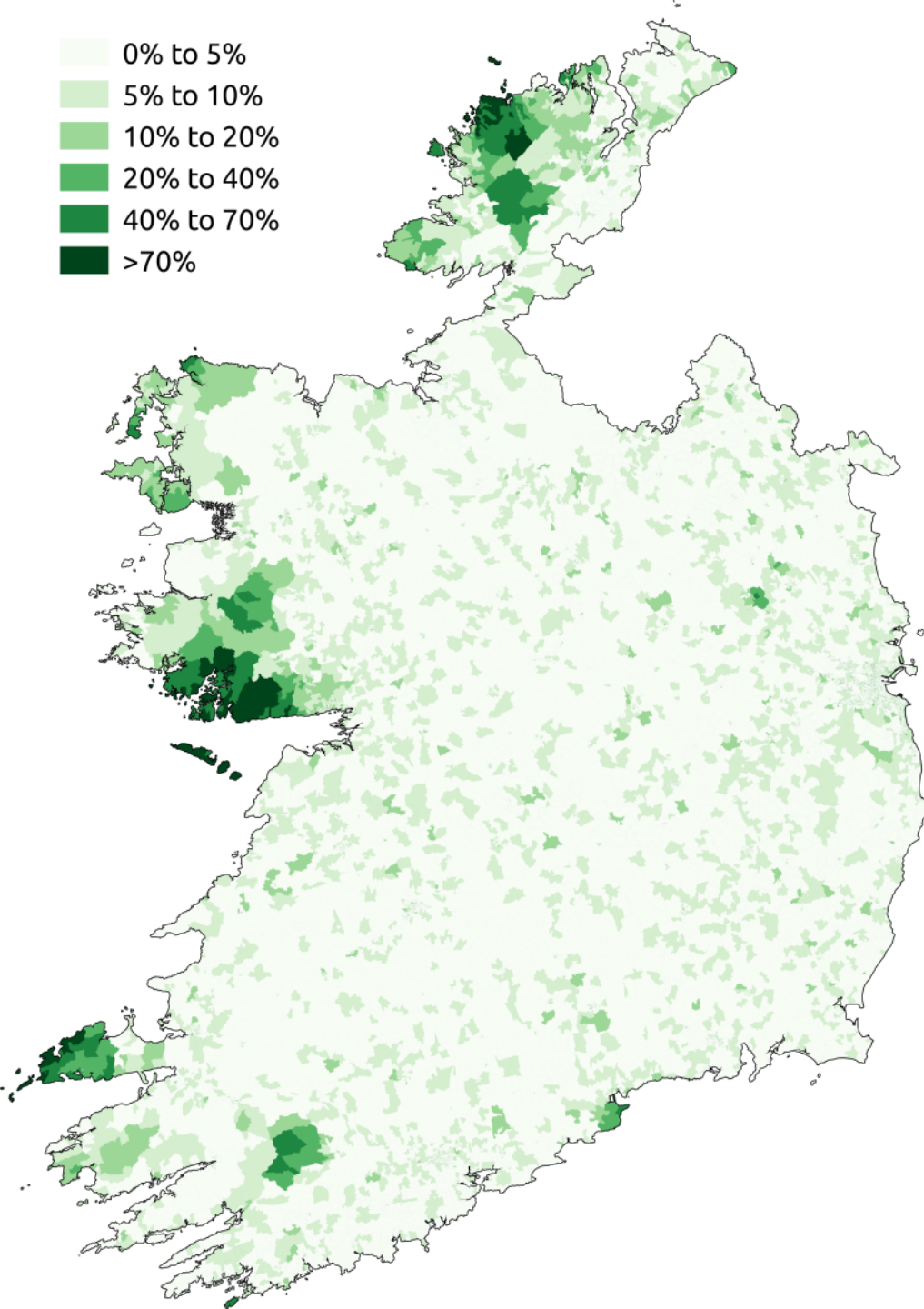
(10-13. století)

Ve svém středním období prodělala irština velké změny v morfologii. Zejména se zjednodušilo skloňování sloves. A zredukoval se počet fonémů. Před koncem 13. století měla irština takovou podobu, v jaké ji známe dnes.

Moderní irština

Za počátek období moderní irštiny se tradičně udává kodifikace normativní podoby irštiny vytvořená skupinou bardů a literární elitou **13. století**. Na počátku **17. století** se ale objevily další regionální varianty (Munster, Connacht and Ulster), které existují v rámci irského jazyka až do dnešní doby.

Během 17. století, Irsko přijalo anglicky mluvící vládnoucí třídu a irština rychle ztratila svůj původní status. Brzy se irština stala, stejně jako ostatní keltské jazyky, jazykem chudého venkovského obyvatelstva. Během **bramborového hladomoru (1845-1849)** to byla právě irsky mluvící vrstva, která byla nejvíce postižena. Velká část irsky mluvící populace zemřela a mnoho jiných imigrovalo do Ameriky a jiných částí světa. Dnešní trend není pro irštinu velmi příznivý, i když je více oblíbená jakožto L2, celkový počet lidí, kteří irštinu používají v každodenní komunikaci stále klesá. Budoucnost irsky mluvící komunity (**gaeltacht**) tak zůstává nejistý.

Počet respondentů, kteří používají irštinu a každodenní komunikaci mimo vzdělávací systém. Census 2011.

Irština- shrnutí

Irština písma Ogam (tzv. Primitivní Irština)

4-7 stol. AD

Nápisy mají velmi nekonzistentní pravidla hláskování. Je však zřejmé, že v tomto období se ještě neprojevily apokopa, synkopa nebo vokalické změny.

Př. maq(q) "otec syna, toho syna"- stir. maicc
velitas "cizí básník, bardovo"- stir. Filed

Labioveláry byly v historii irštiny na obyčejné veláry. V ogamském písmu je tedy speciální znak pro kw, které je přepisované jakožte *kw* "otec syna, toho syna" < *mak(w)kwī- stir. maicc. Protože v tomto období gw před tímhle *n* se přeměnil na g.

6.století- příchod křesťanství. Irština (Irští Iráci se naučili latinsky v západní Británii od mnichů mluvících velšsky). Vzhledem 5-6 stol. Irština dramaticky změnila svůj ráz z podoby téměř galské (nebo latinské) do podoby charakterizující irštinu.

Do 7. stol. Archaická stará irština. Archaická stará irština byla předchůdkem skotské *gaelic*.

Do pol. 10. stol. Klasická stará irština (některé rukopisy zachovávali na evropském kontinentě - Milan, Turín etc.). Stará irština vladla extrémně vysokým počtem fonémů (v porovnání s ostatními evropskými jazyky) - hlavně souhlásek. Pouze 18 znaků sloužilo zaznamenání více než 66 různých zvuků (na každý znak připadalo v průměru 3 fonémy). V jazyce staré irštiny lze již zaznamenat náslovně konsonantické mutace.

10-13. stol. Stará irština - rozsáhlé morfologické a fonetické změny. Redukce fonémů vlivem změny morfologie. Zjednodušila se především slovesná flexe. Důležitou roli také doprovázelo pronikání četných skandinávských slov a výrazů.

Po 13. stol. irština získala podobu, ve které žijeme i té dnešní.

Kodifikace jazykových norem - první gramatická učebnice ve 13. století.

V 17. století tento "cech" barem a literátů zjednotily se - zdíly mezi regionálními variantami, které existují až do současnosti - Munster, Connacht a Ulster.

V moderní irštině se zachoval počet fonémů na 52. Veliký

počet fonémů a výhvy - schůzka

(slender) konsonantů (palatalized)

Pády

Irština redukovala počet pádů podstatných jmen na pět: nominativ, vokativ, akuzativ, genitiv a dativ. Jde o o-kmen “muž”, ā-kmen túath “kmen” a konsonantický kmen carae “kamen”. Irština jako jediný IE jazyk rozlišuje u o-kmenů nominativ a vokativ plurál. Tato skutečnost má své opodstatnění v tom, že nominativ plurál *ōs bylo nahrazeno v nominativu pluráli -oi, zatímco singulár *ōs zůstal ve vokativu. (Fortson 2004: 325)

	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.
nom.	<i>fer</i>	<i>fir^L</i>	<i>túath^L</i>	<i>túatha</i>	<i>carae</i>	<i>carait</i>
voc.	<i>á fir^L</i>	<i>á firu</i>	<i>á thúath^L</i>	<i>á thúatha</i>	<i>á charae</i>	<i>á chairtea</i>
acc.	<i>fer^N</i>	<i>firu</i>	<i>túaith^N</i>	<i>túatha</i>	<i>carait^N</i>	<i>cairtea</i>
gen.	<i>fir^L</i>	<i>fer^N</i>	<i>túaithe</i>	<i>túath^N</i>	<i>carat</i>	<i>carat^N</i>
dat.	<i>fiur^L</i>	<i>feraib</i>	<i>túaith^L</i>	<i>túathaib</i>	<i>carait^L</i>	<i>cairtib</i>

Středověká irská literatura

Irská středověká literatura představuje nejrozsáhlejší a nejlépe dochované texty keltského písemnictví vůbec.

Rozeznáváme **čtyři hlavní cykly**:

Mythological cycle: mytické počátky Irska, Dindshenchas, Oengúv sen a další)

Ulster cycle: zasazen do 1. století, děj se odehrává v Ulsteru a Connachtu - soubor příběhů o hrdinských činech válečníků, centrální příběh tvoří proslulý Táin Bó Cúailnge „the Cattle raid of Cooley“ .

Fenian cycle: činy irských hrdinů, odehrává se nejspíše ve 3. století.

Historical cycle: bardové měli mimo jiného písemnictví na starost i vést dokumentaci o šlechtickém rodu u kterého sloužili- sbírka těchto rodokmenů a jiných historických záznamů tvoří tzv. Historický cyklus.

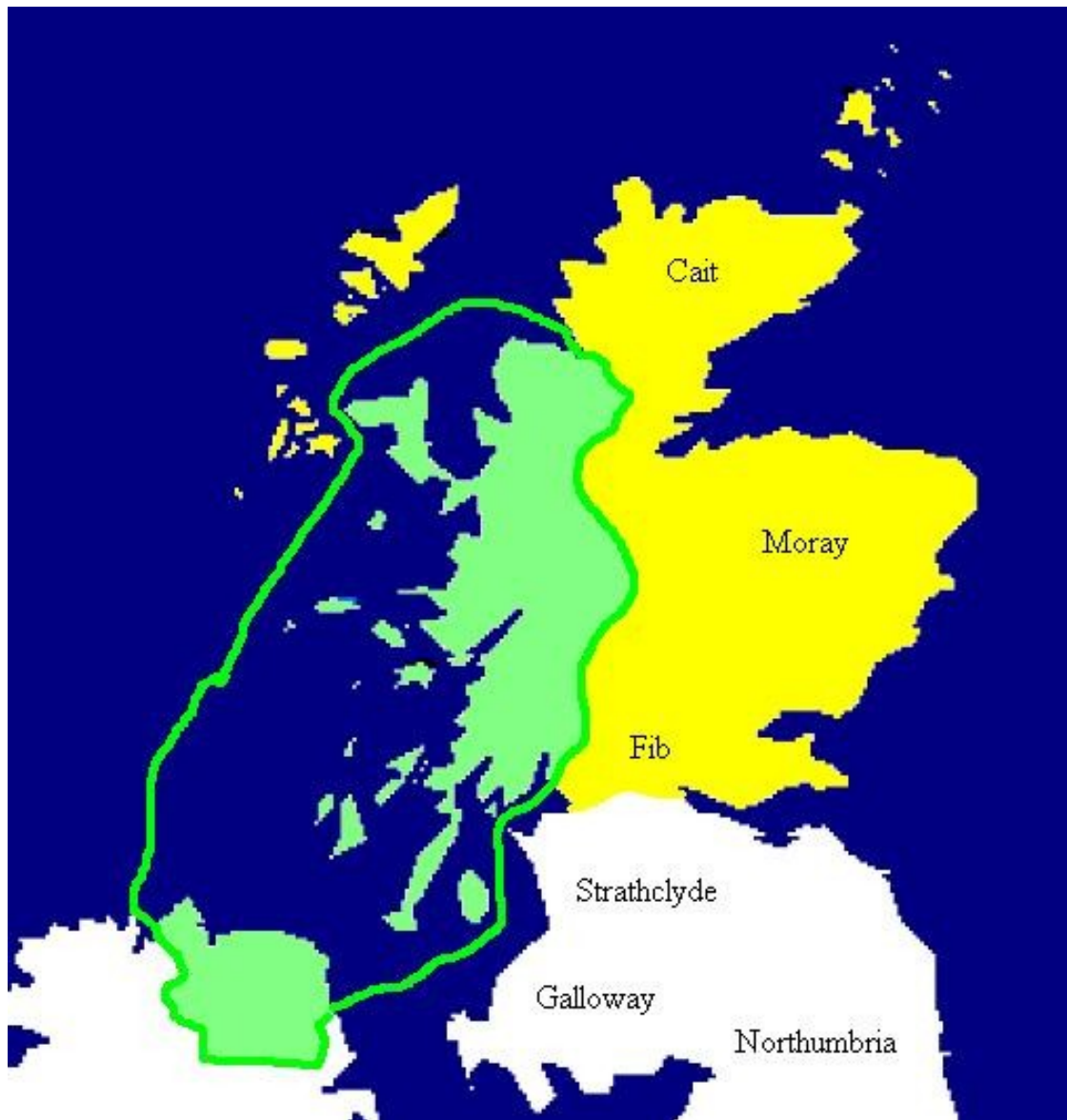
Skotská gaelština a jazyk manx

Skotská gaelština

Na konci 4. století, osadníci z Irska začali s pomalým osidlováním západního pobřeží Skotska, a jejich tamní základní kolonie **Dál Ríata**, nesla jméno podle již existujícího města v severovýchodním Irsku. Za nějaký čas se skotská Dál Ríata osamostatnila a stala se centrem celé oblasti. V 7. století byl svazek, který spojoval obě pobřeží přerušen.

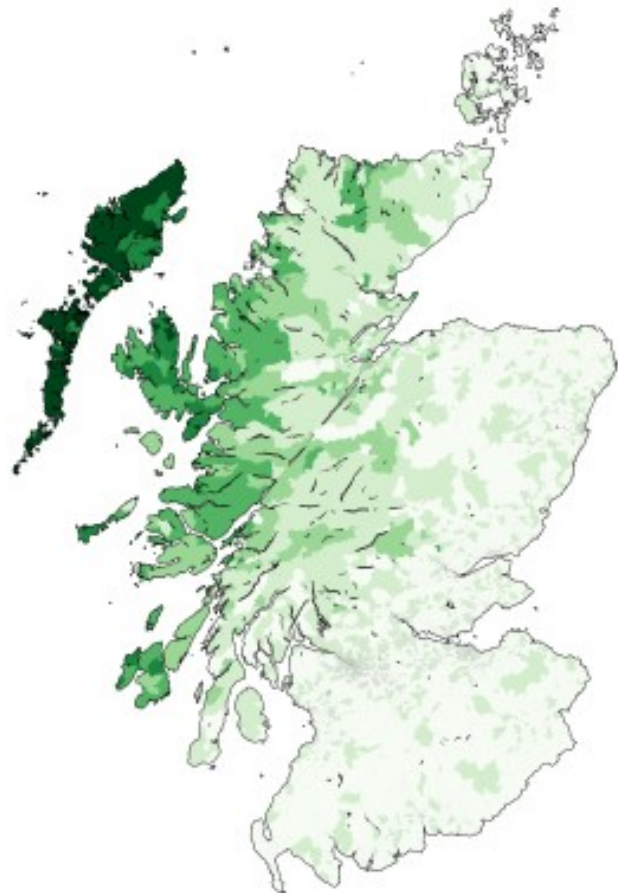
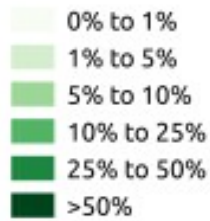
Gaelské obyvatelstvo se rozrostlo do vnitrozemí a oblast, kde se mluvilo skotskou gaelštinou se značně rozšířila. Nicméně, anglický jazyk brzy skotskou gaelštinu vytlačil, a dnes je tento keltský jazyk omezen jen na oblasti Vnějších Hebrid, a ostrovů Skye, Tiree a Islay.

Ve sčítání obyvatel roku 2011, přibližně 57 000 lidí uvedlo schopnost mluvit plynule gaelsky. I přesto, že existují četné pokusy obnovení tohoto jazyka, počet mluvčích oproti roku 2001 klesl. Skotská gaelština zatím není uznána jako úřední jazyk Spojeného Království. Mimo území UK skotskou gaelštinu používá několik komunit v Kanadě (dohromady asi 7000 lidí) na územích Nova Scotia a Prince Edward.

Map of Dál Riata at its height, c. 580–600. Pictish regions are marked in yellow.

Geographic distribution of Gaelic speakers in Scotland in 2011.

Jazyk manx

Stejná skupina irských osadníků se vypravila i na **ostrov Man**, který taktéž postupně osídlila (**4.-5. století**). Jazyk Manx se nazývá **Gaelg** nebo také **Gailck**. Jméno ostrova je **Island of Man** a pochází z staronorského **Manninsk** (výslovnost Man-en) podle **irského boha moře Mannannána Mac Lira** (Mac Lir znamená „syn moře“)

Manx je název pro formu goidelského jazyka, která se vyvinula na ostrově Mann poté co byl kolonizován Irskými osadníky. Psaná forma tohoto jazyka měla počátek až v 17. století, a poprvé posloužila k překladu modlitby. Převážnou většinu textů tvoří náboženské texty.

Pravopis tohoto jazyka je velmi odlišný od svých příbuzných jazyků - irštiny a skotské gaelštiny, a to proto, že je používá anglickou abecedu (mimo x a z) a vyznačuje se častým používáním dvou a trojhlásek. Je to proto, že pravopis byl vyvinut učenici, kteří neměli dobré vědomosti o tradičním gaelském pravopisu, a kteří při jeho tvorbě čerpali hlavně z velšských a anglických příkladů. Poslední rodilý mluvčí jazyka manx, **Ned Maddrell** zemřel ve věku 79 let v roce **1974**.

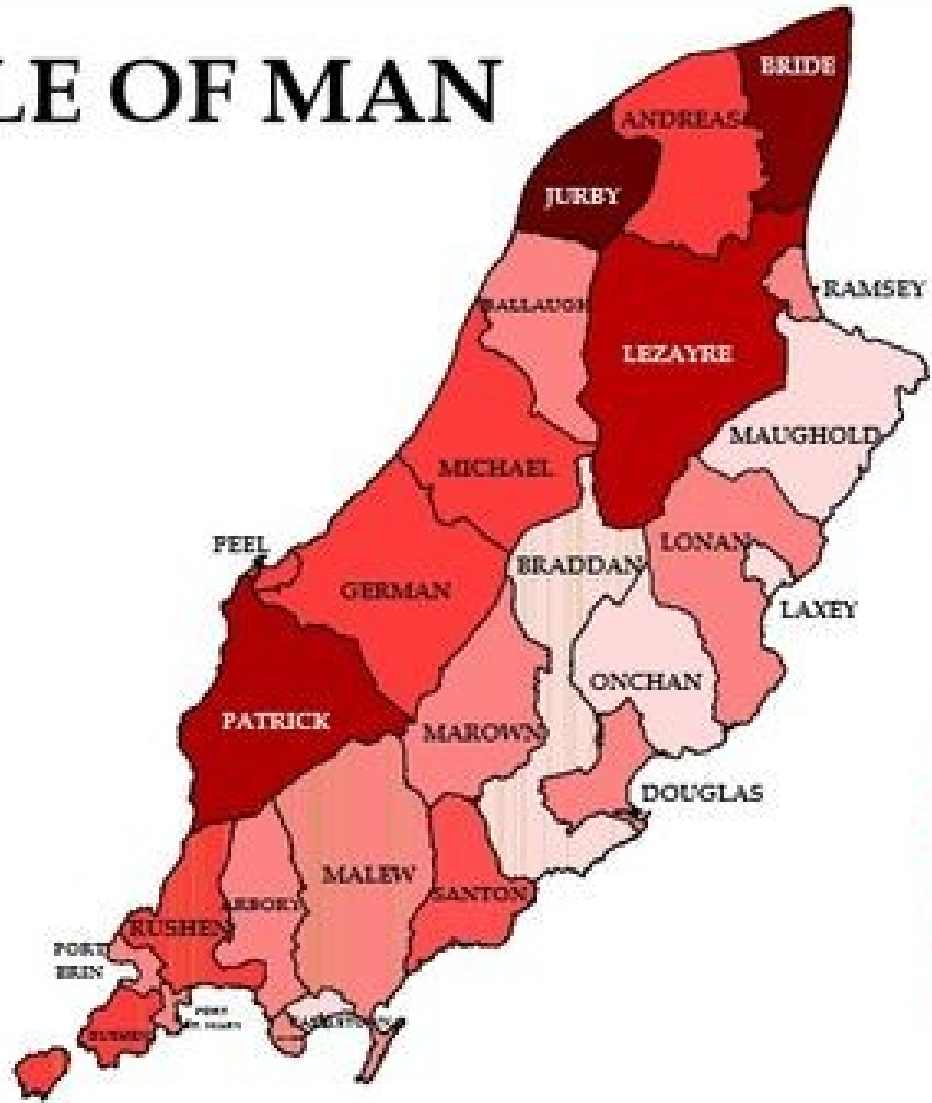
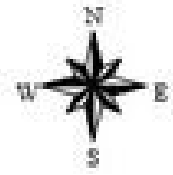

Nedd Maddrell-
last native
speaker of Manx

English (Baarle)	Manx (Gaelg)
Good morning	Moghrey mie
Good afternoon/evening	Fastyr mie
Good night	Oie vie
How are you?	Kys t'ou?
Very well	Feer vie
Thank you	Gura mie ayd ("tu" form) Gura mie eu ("vous" form)
And yourself?	As oo hene?
Goodbye	Slane lhiat Slane lhiu
Yessir	Whooiney
Isle of Man	Ellan Vannin

ISLE OF MAN

PERCENTAGE OF RESIDENT POPULATION WITH KNOWLEDGE OF MANX GAELIC

- less than 1.9%
- 2.0% - 2.4%
- 2.5% - 2.9%
- 3.0% - 3.4%
- 3.5% +

0 6 12 18 Kilometers

Isle of Man Census 2001

© Crown copyright, DLCE, Isle of Man.
Unauthorized reproduction (in any form) copyright 2002

Scottish Gaelic	Irish	Manx Gaelic	English
<i>sinn</i> [ʃi:n]	<i>sinn</i> [ʃɪn]	<i>shin</i> [ʃin]	we
<i>aon</i> [w:ɔn]	<i>aon</i> [e:n], [i:n], [w:ɔn]	<i>nane</i> [ne:n]	one
<i>mòr</i> [mo:r]	<i>mór</i> [mʲo:r]/[mʲuər]	<i>mooar</i> [mu:r]	big
<i>iasg</i> [iəsk]	<i>iasc</i> [iəsk]	<i>eeast</i> [jɪ:s]	fish
<i>cù</i> [kʰu:] (<i>madadh</i> [maɟəɣ])	<i>madra</i> [mʲadɾə] <i>gadhar</i> [gʲəiɾ] (<i>cú</i> [kʰu:] <i>hound</i>)	<i>moddey</i> [mo:də] (<i>coo</i> [kʰu:] <i>hound</i>)	dog
<i>grian</i> [kriːən]	<i>grian</i> [griːən]	<i>grian</i> [griːn]	sun
<i>craobh</i> [kʰrɔ:v] (<i>crann</i> [kʰraupɾ] <i>mast</i>)	<i>crann</i> [kʰra(u)ɾɾ] (<i>craobh</i> [kʰre:v], [kʰri:v], [kʰrɔ:v] <i>branch</i>)	<i>billey</i> [biːlə]	tree
<i>cadal</i> [kʰaɟəɣ]	<i>codail</i> [kʰodəlɪ]	<i>cadley</i> [kiadlə]	sleep (verbal noun)
<i>ceann</i> [kiaupɾ],	<i>ceann</i> [kiaunɾ]/[kia:nɾ]	<i>kione</i> [kió:ɾɾ]	head
<i>cha do dh'òl thu</i> [xa ɟə ɣo:ɟɾ u]	<i>níor ól tú</i> [ni:ər o:ɟɾ ɟɾu:]	<i>cha diu oo</i> [xa deu u]	you did not drink
<i>bha mi a' faicinn</i> [va mi fəɟkiɪn]	<i>bhí mé ag feiceáil</i> [vi: mie: əg fɛca:lɪ] (<i>bhíos ag feiscint</i> [vi:sɪ əg fɛscinɪtɪ])	<i>va mee fakin</i> [və mə fa:ɣin]	I was seeing
<i>sláinte</i> [sl̪va:ntiə]	<i>sláinte</i> /sl̪va:ntiə/	<i>slaynt</i>	health (cheers! (toast))